

УДК 37.033

ББК 74.200.514

Анна Курилович

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті на основі аналізу провідних історико-педагогічних ідей обґрунтовано теоретичні основи проблеми екологічного виховання учнів початкових класів. Автор акцентує на актуальності провідних ідей класиків вітчизняної педагогіки у формуванні екологічної культури молодших школярів.

Ключові слова: екологічне виховання, екологічна культура, початкова школа, екологічний світогляд, емоційно-ціннісне ставлення, природничо-наукова картина світу.

Актуальність проблеми. В умовах науково-технічного цивілізаційного поступу пріоритетними визнано глобальні екологічні процеси, адже техногенний тиск на природу сприяє погіршенню стану навколишнього середовища, а відтак впливає і на тривалість життя людини, її генетичне здоров'я, характеру взаємодії “людина – суспільство – природа”.

Завдання нової філософії, психології та педагогіки академік А. Толстоухов вбачає у “формуванні нової ціннісно-світоглядної системи на основі комплексного осмислення тих сучасних проблем, що йменуються глобальними”, наголошуючи на актуальності формування “планетарного мислення” [13, с. 283]. Очевидно, це стосується передусім екологічних проблем, що набули глобального масштабу.

Особливо актуальними сьогодні є питання особистісно зорієнтованого виховання, що має метою гармонізацію відносин людини з природою в аспекті її збереження, неприпустимості бездумного руйнування й споживацького ставлення до її ресурсів. Проблема формування нового екологічного світогляду людини – це усвідомлення нею потреби підпорядкування перетворювальної діяльності загальним законам розвитку соціоприродного середовища, утвердження антропоцентризму на засадах гуманістичних ідеалів його збереження та примноження.

Чільне місце у вирішенні окресленої проблеми, зокрема формування ціннісних установок зростаючої особистості, їх мотивації до належної екологічної поведінки й діяльності, належить навчальним закладам, зокрема початковій школі.

У Державному стандарті початкової загальної освіти (2011 р.) акцентується на формуванні в учнів предметної природознавчої компетентності як “особистісного утворення, що характеризує здатність учня розв’язувати доступні соціально й особистісно значущі практичні та пізнавальні проблемні задачі, пов’язані з реальними об’єктами природи у сфері відносин “людина — природа” [7]. Для досягнення окресленої мети передбачено реалізацію наступних завдань: “виховання соціально активної особистості, яка ...здатна мислити, бережливо ставиться до природи, людей і самого себе; формування на доступному рівні цілісної природничо-наукової картини світу; забезпечення єдності інтелектуального та емоційного сприйняття природи з практичною природоохоронною діяльністю; засвоєння традицій українського народу у відносинах людини з природою; оволодіння доступними способами пізнання предметів і явищ природи та суспільства” [7].

Проблеми екологічної освіти й виховання, зокрема теоретико-методологічне обґрунтування екологічного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, відображено в наукових працях Н. Бібік, І. Зверєва, Н. Лисенко, О. Крюкової, З. Плохій, О. Савченко та ін. Проблеми теорії та методики екологічного виховання в позашкільних навчальних закладах відображено в дослідженнях Г. Пустовіта, формування екологічної свідомості особистості – Н. Нестеренко, В. Малахів, Г. Тарасенко, етнопедagogічний контекст екологічного виховання – Р. Скульський, М. Стельмахович.

Мета статті – на основі аналізу історико-педагогічних джерел обґрунтувати теоретичні основи проблеми екологічного виховання учнів початкових класів.

Гармонізація взаємодії людини з природою, за Г. Пустовітом, можлива лише завдяки цілеспрямованим педагогічним зусиллям в аспекті “екологізації свідомості людини” [12, с. 2]. Учений наголошує на визначальності морально-духовного аспекту в екологічному вихованні підростаючого покоління, якому впродовж ХХ сторіччя не приділялось достатньо уваги, адже духовність у радянському суспільстві часто асоціювалась з християнством, релігією.

Гуманіст другої половини минулого сторіччя В. Сухомлинський, пропагуючи ідеї екологічного виховання дітей, створив та очолив ”школу під блакитним небом”, яка знаходилась ”на зеленій травичці”, ”під гіллястою грушею”, ”на зеленому лузі”. Учні босоніж ходили по траві, збирали ягоди, спостерігали за небом, сонцем, птахами; слухали музику природи й зачаровувались нею. Великий педагог розповідав дітям казки у світі природи, одночасно малюючи на папері певні образи й стимулюючи дітей до творення власних казок [9, с. 30-42]. В. Сухомлинський був глибоко переконаним, що тільки безпосередній контакт з довкіллям, живе споглядання і творчість наповнить їх серця любов’ю до всього живого (жучка, пташки, комашки, метелика тощо).

Таким чином, дослідник екологічне виховання дітей розглядає в єдності є естетичним, розвиток їхнього мислення здійснює через безпосереднє чуттєве сприймання природного довкілля, пізнання його краси через відображення у живому слові – через “яскраві, короткі, емоційно насичені розповіді малюків про предмети і явища навколишнього світу, які вони бачать своїми очима” [9, с. 42].

Відтак, інший аспект екологічного виховання дітей В. Сухомлинський визначає через посильну працю, їхнє трудове становлення й бережливе ставлення до предметів матеріальної та духовної культури. Адже пізнання довкілля відбувається тільки в активній діяльності, спрямованій на його збереження та примноження. У цьому аспекті педагог вважає доцільним залучення учнів до роботи на пришкільній ділянці заради вивчення ними

рослин у різні пори року, догляду за ними тощо. Таким способом дорослі спроможні розвинути в учнів притаманну їм любов, потяг до природи, почуття співпереживання, що слугує необхідною умовою для повноцінного особистісно зорієнтованого виховання.

Чорнобильська трагедія, що сталася 26 квітня 1986 року, вкотре продемонструвала результати “колективної” відповідальності й спровокувала хвилю боротьби за право українців бути господарем на своїй землі. Тому проблема екологічного виховання дітей і молоді в цей період особливо привернула до себе увагу педагогічної громадськості й набула неабиякої гостроти. Адже аварія на Чорнобильській АЕС – це перша в світі глобальна катастрофа техногенного походження. Її наслідки відчула вся світова спільнота, для України чи не найважливішим завданням на тривалу перспективу стало формування екологічної освіти та культури її громадян, передусім через навчальні заклади різних типів. Отож, постала нагальна потреба теоретико-методологічного та методичного забезпечення цього процесу, передусім розроблення освітніх програм, навчальних, методичних і довідкових матеріалів, що відображають специфіку екологічного стану відповідного регіону країни.

“Концепція неперервної екологічної освіти та виховання в Україні” (1995 р.) орієнтує педагогічну громадськість на формування екологічної культури особистості, з позицій універсальності природних процесів і взаємозв’язків та врахування екологічної ситуації в країні. Вказується, що “екологічна освіта виступає засобом збереження і розвитку людини, продовження людської цивілізації” та спрямована на формування екологічної культури, якій “притаманні не утилітарно-споживацьке, насильницьке ставлення до природи, а дотримання розумності та гуманності у взаємовідносинах людини, суспільства й природи” [4].

У ”Концепції екологічної освіти України” (2001 р.) вказується, що ефективним засобом формування екологічної культури учнів як результату виховання слугує ”екологізація шкільної освіти, яка передбачає включення

екологічних аспектів, що пов'язані з основним матеріалом, до складу практично всіх навчальних дисциплін” [3].

Досліджуючи проблеми екологічного виховання дітей дошкільного віку та професійної підготовки до вирішення окресленої проблеми майбутніх вихователів, екологічну культуру Н. Лисенко розглядає як “соціально значущу діяльність у сфері взаємодії суспільства з природою у взаємозв'язку з одержаними результатами – матеріальними і духовними цінностями, правовими нормами, транспозиційними механізмами в руслі народних звичаїв і традицій” [6]. Таким чином, формування екологічної культури учнів початкової школи передбачає засвоєння ними наявних результатів перетворення різностороннього досвіду людства в галузі екології у внутрішні надбання кожного індивіда, його власний особистісний потенціал.

Очевидно, екологічна культура охоплює систему знань про взаємозв'язки людини й навколишнього середовища, вмінь і навичок позитивного впливу на навколишнє середовище та глибинне усвідомлення природи як естетичної цінності, необхідності її берегти й примножувати. Екологічна вихованість зростаючої особистості передбачає єдність передусім інтелектуального та емоційного компонентів сприйняття природи, на яких ґрунтується її практична природоохоронна діяльність.

Так, З. Плохій акцентує на значенні екологічних знань в екологічному вихованні дошкільників, що допомагають у розумінні самоцінності природи, відчуття себе її частиною [10, с. 17]. За автором, “чим вищий рівень знань дітей про природу, тим більше вони виявляють пізнавальний інтерес до неї, орієнтуючись на стан і благополуччя самого об'єкту, а не на оцінювання його дорослими” [10, с. 13]. Відтак, знання дошкільників повинні ґрунтуватись на різновидах антропогенного впливу на навколишній світ та його можливих негативних наслідках. Прикладів споживацького ставлення до природи в нашій країні є більше, ніж достатньо – масове вирубування лісів у Закарпатській області зумовлює сильні повені, що часто призводить до людських жертв; наслідком зникання цінних порід риби є постійні викиди

підприємств у водоймища краю; забруднення атмосфери промисловими підприємствами, що спалюють паливо; автомобільні викидні гази; знищення тварин і рослин, що занесені до Червоної книги тощо.

Невипадково, О. Будник наголошує на потребі господарського ставлення до навколишнього світу, екологічному вихованні молодших школярів. У своєму дослідженні автор виокремлює поняття *”господарська культура”*, під якою розуміє систему властивих людині цінностей, що зумовлюють її ставлення до природних багатств, предметів, засобів і продуктів людської праці, психологічну готовність і здатність оберігати, раціонально використовувати та примножувати їх [2]. Отож, формування в учнів початкових класів природничо-наукової картини світу містить елементи господарності, передусім шанобливе ставлення до природи, що ґрунтується на глибоких знаннях і морально-етичних переконаннях щодо поведінки в навколишньому світі. Адже тільки переконання становлять світоглядну основу особистості школяра й визначають його поведінку й діяльність у соціоприродному середовищі.

Поліпшення екологічного виховання в початковій школі в 90-х роках минулого століття передбачало екологічну чи природознавчу спрямованість навчальних програм з усіх дисциплін (за винятком української мови й математики). Акцентуації було здійснено на вивченні учнями 1-2-х класів курсу *“Ознайомлення з навколишнім світом”*, який в 3-4-х класах продовжував курс *“Природознавство”*, адже саме ці дисципліни найбільшою мірою забезпечують формування в дітей загальних уявлень про залежність людини від навколишнього світу, її взаємодію з живою та неживою природою, виховують громадянську відповідальність та містять необмежені можливості для безпосереднього спілкування з довкіллям через проведення спостережень, екскурсій, прогулянок, дослідів тощо [1, с. 33].

У дисертаційному дослідженні О. Крюкової запропоновано поняття *“екологічно доцільна поведінка молодших школярів”* та обґрунтовано принципи її формування. Зокрема, в контексті екологічного виховання в

початковій школі автор пропонує для вивчення факультативний курс “Знай, люби та бережи рідну природу!”, що містить комплекс пізнавально-емоційних завдань, екологічних ігор для узагальнення досвіду екологічно доцільної поведінки в навколишньому світі [5].

В екологічній освіті, як засвідчують результати наших досліджень, основу складає *краєзнавчий принцип*. Тому важливим аспектом екологічного виховання учнів початкових класів слугує *українська етнопедagogіка*, де знаходимо чимало цінних ідей щодо дбайливого природокористування, що надихало до створення легенд, казок, організації свят і ритуалів екологічного спрямування. Цей напрям яскраво виокремився на початку 90-х років ХХ сторіччя з початком демократичних перетворень в Україні, відродженням національної школи й виховання.

На основі вивчення досвіду родинного виховання дітей в українській родині В. Скуратівський пише про такі бабусині повчання: “Якщо зруйнуєш ластів’яче гніздо – на обличчі зарядіє віспа, видереш лелечині яйця – згорить хата, крутитимеш на подвір’ї жевріючу головешку – болітиме голова чи мокрітимуть уночі штанці, не доїси окрайця – снитимуться старці, свистітимеш у хаті – по закутках загніздяться злидні, толочитимеш жито – залоскочуть русалки тощо” [8, с. 31–32]. У такий спосіб залякування дорослі формували в дітей потребу шанобливого ставлення до природного середовища. Дотепні примовлянки й повір’я, що становлять окремий пласт української народної творчості, вважають специфічним засобом формування екологічної грамотності, придатними за певних умов для використання в роботі з молодшими учнями.

Принцип комплексного підходу до вивчення еколого-краєзнавчих особливостей краю, де проживають учні, уможлиблює формування цілісного уявлення про природний потенціал та осмислення екологічної доцільності творчої перетворювальної діяльності людини в навколишньому світі. У цей час активізовано такі форми роботи з учнями, як озеленення територій, свята птахів, догляд за домашніми тваринами, розроблення проектів щодо

поліпшення екологічної ситуації у своїй місцевості, екологічні акції щодо очищення водних ресурсів, еко-вікторини та конкурси, що спрямовані на підвищення інтересу до оточуючого середовища тощо.

У формуванні екологічної культури молодших школярів повідна роль належить дорослим, тому чільне місце відводимо *налагодженню педагогічної співпраці школи та сім'ї* у визначенні спільних навчально-виховних завдань, виборі адекватних методів, форм, педагогічних засобів, технологій реалізації програми природоохоронної діяльності тощо.

Висновки. В сучасних умовах унаслідок негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище постала глобальна загроза подальшого існування людства. Відповідно одним із шляхів її вирішення визнано екологічну освіту населення, передусім у педагогічному сенсі, починаючи з навчальних закладів. Філософсько-методологічною основою дослідженої проблеми вважаємо духовно-моральний аспект у системі “людина-суспільство-природа”, що передбачає гармонізацію цих взаємин на засадах гуманності.

У результаті психолого-педагогічного аналізу проблеми екологічного виховання молодших учнів виявлено, що ефективність процесу формування екологічної культури істотно підвищується, якщо зміст початкової освіти побудований з урахуванням природних особливостей регіону, прогресивних етнопедагогічних традицій українців і передбачає застосування адекватного молодшому шкільному віку методичного інструментарію (форм, методів, засобів, технологій). Дієвим у плані вдосконалення методики виховної роботи в школі I ступеня вважаємо використання педагогічних інновацій на основі формування екологічного світогляду й духовно-морального переосмислення стратегій поведінки й діяльності людини в соціоприродному середовищі, господарського розуміння природничо-наукової картини світу та вироблення емоційно-ціннісного ставлення учнів до навколишнього середовища.

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в глибинному аналізі й переосмисленні спадщини культурно-освітніх діячів минулого, досвіду зарубіжних педагогів для розроблення та вдосконалення системи екологічного виховання учнів у сучасній початковій школі.

Література

1. Бегека А. Екологічна освіта: стан і завдання / А. Бегека // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 33-34.
2. Будник О.Б. Педагогічні передумови виховання господарської культури молодших школярів : дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. Б. Будник ; Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 1997. – 179 с.
3. Концепція екологічної освіти в Україні // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.osvita.irpin.com/viddil/v5/d33.htm>
4. Концепція неперервної екологічної освіти та виховання в Україні. Інформаційний збірник Міністерства освіти України, 1995. – № 14, 1-32. – К. : Освіта, 1995. – 32 с.
5. Крюкова О. В. Формування екологічно-доцільної поведінки молодших школярів : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / О.В. Крюкова ; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К., 2005. – 20 с.
6. Лисенко Н. В. Теорія і практика екологічної освіти: педагог-дошкільник : монографія / Н. В. Лисенко. – Івано-Франківськ, 2007. – 626 с.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 року № 462 “Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти” // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911/
8. Скуратівський В. Берегиня / В. Скуратівський. – К. : Радянський письменник, 1987. – 280 с.
9. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. Т. 3. – К. : Радянська школа, 1977. – С. 7-279.

- 10.Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників / З.П. Плохій. – К. : Редакція журналу “Дошкільне виховання”, 2002. –173 с.
- 11.Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах : монографія / Г.П. Пустовіт. – К.; Луганськ : Альма-матер, 2004. – 540 с.
- 12.Пустовіт Г. Філософсько-культурологічний аспект у екологічній освіті / Г. Пустовіт // Шлях освіти. – 2002. – № 3. – С. 2-7.
- 13.Толстоухов А.В. Людська особистість за доби глобалізації: імперативи та перспективи / А. В. Толстоухов // Психологічна і педагогічна науки в Україні : зб. наук. праць : в 5 т. – Т. 2 : Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. – К. : Педагогічна думка, 2012. – С. 278–289.

Anna Kurylovych. THEORETICAL BASES OF ECOLOGICAL EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL

The article devoted to the analysis of leading historical and pedagogical ideas highlights the theoretical grounds of the problem of primary school students' ecological education. The author emphasizes the topicality of leading ideas inherent to the classics of Ukrainian pedagogics, which are crucial for forming ecological culture of primary school children.

Key words: ecological education, ecological culture, primary school, ecological world's view, emotionally-valued attitude, naturally-scientific picture of the world.

В статтє на основе анализа ведущих историко-педагогических идей обоснованы теоретические основы проблемы экологического воспитания учащихся начальных классов. Автор акцентирует на актуальности идей классиков отечественной педагогики в формировании экологической культуры младших школьников.

Ключевые слова: экологическое воспитание, экологическая культура, начальная школа, экологическое мировоззрение, эмоционально-ценностное отношение, естественно-научная картина мира.

Відомості про автора:

Курилович Анна – асистент кафедри корекційної і початкової освіти Львівського національного університету імені Івана Франка